

HISTORICKÉ FONDY NĚMECKÉ LITERATURY V RÁMCI PROJEKTU HANDBUCH DEUTSCHER HISTORISCHER BUCHBESTÄNDE IN EUROPA (ZAJÍMAVÝ MEZINÁRODNÍ PROJEKT)

Vincenc Streit

Úvod

Podíváme-li se do nedávné minulosti z hlediska zpracování historických fondů v České republice, dojdeme i k názvu projektu, který znamenal v devadesátých letech 20. století významný krok k vytvoření odborného registru starých a historických fondů v poměrně rozsáhlém a jistě i zajímavém celku knihoven. Zároveň tento projekt byl kvalitním dokladem mezinárodní spolupráce mezi Českou republikou a SNR. Jde o HANDBUCH DEUTSCHER HISTORISCHER BUCHBESTÄNDE in EUROPA, který navazoval na předchozí badatelské a zpracovatelské aktivity zahájené v SNR a Rakousku pod již výše uvedeným názvem, viz Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland – celkem 26 svazků, které byly vydány v letech 1992–2000 a také Handbuch der historischen Buchbestände Österreich (4 svazky) – z let 1994–1997. Projekt měl dvě důležitá východiska: odborné a finanční. Autorem myšlenky zpracovat německé historické fondy dochované v knihovnách různých institucí: knihoven, archivů, církevních institucí, škol aj., např. nejprve v Německu a Rakousku a později v evropských státech, kde není němčina oficiálním jazykem, byl prof. Bernhard Fabian z Westfälische Wilhelms-Universität v Münsteru. Finanční prostředky k realizaci tohoto zajímavého a především přínosného projektu poskytla Volkswagen Stiftung (z Hannoveru) a podpořil jej tehdejší generální sekretář Nadace Volkswagen Rolf Möhller. Mezním rokem pro tento projekt se stal r. 1983, tehdy začalo zpracování Handbuch der historischen Buchbestände in der Bundesrepublik Deutschland. Po bezmála dalších deseti letech usilovné, promyšlené a především náročné práce se podařilo dokončit tento projekt HDHB in Europa a vzájemnou instituční spolupráci, zaměřenou na historické fondy knihoven, kde byly tituly v němčině nebo německé provenience, ve státech, kde němčina nebyla úředním jazykem. Týkalo se to i České republiky. Podařilo se dosáhnout cíle: zpracovat fondy obsahující německé tisky od začátku knihtisku až po rok 1900. Vytvořil se tak přehledný celek odborně kvalitně zpracovaných německých fondů ve více jak 300 knihovnách v ČR.

Spolupráce institucí

Podářilo se díky dobré spolupráci mezi institucemi – Národní knihovnou ČR, Knihovnou Národního muzea, Moravskou zemskou knihovnou a s centrální redakcí projektu umístěné na Vestfálské univerzitě v Münsteru – během nece-
lých devíti let vytvořit čtyři svazky tzv. Handbuch deutscher historischer Buch-
bestände in Tschechische Republik (dále jen HDHB). Je důležité, že projekt byl
postupně realizován i v dalších evropských státech: Dánsku, Litvě, Maďarsku,
Norsku, Polsku, Slovensku, Švédsku, ale i Francii, Velké Británii. Celkově se
podílelo na této významné kulturní aktivitě více než 1600 zpracovatelů, pře-
vážně odborníků na staré tisky, ať již knihovníků nebo historiků, univerzitních
pedagogů. Projekt si vyžádal mnoho času, úsilí a také i mnohdy překonávání
překážek při zpracovávání jednotlivých historických fondů. Výsledek se však
dostavil a do jisté míry znamenal významný čin v podobě zpracování a eviden-
ce fondů z oblasti starých tisků, a to nejen německých, ale i např. latinských,
francouzských, anglických, rovněž i českých, hebrejských.

Zahájení zpracování projektu

Významným bodem pro tento mezinárodní projekt se stala iniciativa prof. Ber-
narda Fabiana. Značné úsilí, které prof. Fabian vynaložil, vedlo k tomu, že se mu
podařilo získat účastníky na projektu i organizační oporu v jednotlivých zúčast-
něných státech. Významně přispěla k realizaci projektu na území Československa
(později na území České republiky a Slovenska) situace, která nastala po revolu-
čních změnách v roce 1989. Již v roce 1991 zahájil prof. Fabian jednání v ČSFR
s odbornými kruhy a zástupci významných kulturních institucí. Obrátil se, mimo
jiné, na dr. Rudolfa Málka, významného českého knihovníka, odborníka, který
působil určitou dobu i ve vedení IFLA (1968–1969), a zároveň dlouholetého
ředitele Městské knihovny v Praze. Díky dr. Málkovi se redakčním centrem pro-
jektu pro ČR stala Národní knihovna ČR. Významně přispěl k tomuto rozhod-
nutí a vytvoření potřebného redakčního týmu dr. V. Balík, tehdy ředitel NK ČR.
Postupně vznikl v NK ČR redakční tým, nejprve samostatný útvar, podřízený
ředitelství NK, později fungoval jako součást odboru knihovnictví. Podařilo se
vytvořit i další zpracovatelská centra: jedno z nich v Knihovně Národního muzea,
oddělení zámeckých knihoven (díky řediteli KNM dr. J. Vrchtokovi a vedoucí
oddělení zámeckých knihoven dr. H. Turkové). Další pracoviště tvořila Moravská
zemská knihovna v Brně, kde pod vedením tehdejšího ředitele dr. J. Kubička byl
hlavním aktivistou projektu dr. J. Vobr a pro oblast Slezska též dr. V. Pumprla,
zkušený odborník na staré tisky z Vědecké knihovny v Olomouci.

Pražský redakční tým zvolil určitý promyšlený přístup k danému problému na základě podrobné analýzy a vytvořil metodiku pro zjištění konkrétních a z hlediska určitých kritérií vhodných účastníků. Kromě předních a významných knihoven s početnými historickými fondy, např. v Praze, Brně, Olomouci, Liberci, a také celku zámeckých knihoven spravovaných Národním muzeem, bylo nutné se zaměřit především na pohraničí, kde se v knihovnách dochovaly rozsahem i významem důležité fondy starých tisků, a provést výběr. Znamenalo to vytýpat instituce, případně samotné knihovny, které by odpovídaly základním požadavkům projektu. Následovalo jednání s řídicími orgány a vedením těchto institucí: převážně vědeckých a odborných knihoven, archivních knihoven a také církevních knihoven. Ne vždy se však podařilo získat souhlas s účastí zvolené knihovny z nejrůznějších objektivních i subjektivních důvodů. U archivních knihoven je nutné uvést, že většina měla nevhodné prostory, především depozitářů, bylo nutné přestavět nebo vybudovat vhodné budovy a řešit i otázku nájmu restituovaných prostor. A tak se některé archivy zapojily do zpracovatelského týmu projektu až později. Postupně se však podařilo získat souhlas i k zpracování vzácných a historických fondů tisků, případně využít i externího odborníka – zpracovatele fondu, projektu HDHB. Někdy se však nepodařilo některé velmi zajímavé, cenné a důležité německé a další historické fondy zařadit do tohoto projektu. Nepodařilo se realizovat zpracování fondů např. Schwarzenberského archivu a dalších součástí Státního oblastního archivu v Třeboni. (I když vedení SOA v Třeboni souhlasilo s účastí na projektu.) Rovněž i knihovnu Muzea v České Lípě, ze sedmdesátých let 19. století. Součástí knihovny bylo i několik církevních knihoven, především řádů a farností. Byl to i augustiniánský fond z České Lípy, který byl však v rámci restituce vrácen církvi. Přiblížme si samotný způsob zpracování. Šablonu pro zpracování historických fondů vytvořila centrální redakce v Münsteru. Podívejme se blíže na její strukturu: v úvodní části byly potřebné informace – název instituce (knihovního fondu), adresa, telefonní a další spojení. Provozovatel knihovny a její funkce. Soubor knihovních celků, sbírek, katalogy, ale i technické možnosti např. k zhotovování kopií pro uživatele. Tištěné informace o knihovně (případně fondu nebo jeho části) a také i účelné pokyny, informace pro uživatele knihovny.

Jednotlivé díly

Věnujme nyní pozornost jednotlivým částem projektu HDHB in Tschechische Republik. Výsledky projektu – jednotlivé části vydané v tištěné podobě – ve 3 dílech a 4 svazcích zahrnují období zpracování od roku 1997 do roku 2000. Při-

bližme si i šablonu, a to z hlediska samotných fondů, podle níž byly vzorově zpracovávány jednotlivé příspěvky – evidence příslušných historických fondů vybraných institucí. Vlastní zpracovatelská část má tuto strukturu: 1. Dějiny fondu, 2. Popis samotného fondu (a jeho jednotlivých částí), 3. Katalogy, 4. Zobrazení údajů k dějinám knihovny (publikace), 5. Poznámky k fondům.

Díl 1 – vyšel v podobě dvou svazků, díl 1/1 byl zaměřen na historické fondy Národní knihovny a dalších významných centrálních či institučních knihoven v Praze. Díl 1/2 zahrnoval ostatní důležité historické knihovny v Praze.

Díl 2 byl věnován zámeckým knihovnám – představoval celek, který tvořilo 177 knihoven, převážná většina byla spravována Knihovnou Národního muzea v Praze (KNM – oddělení zámeckých knihoven). Několik zámeckých knihoven bylo též zařazeno z hlediska jejich geografického umístění do svazku č. 3 – viz část Čechy (Böhmen): Roudnická Lobkovická knihovna a Morava (Mähren): Zámecká knihovna hrabat Chorvinských z Veselí nad Moravou, Zámecká knihovna Kübecků z Lechovic aj. Zpracovatelé svazku HDHB BAND č. 2, který byl věnován zámeckým knihovnám, měli do jisté míry určitou výhodu při volbě a rozhodování o souboru historických německých fondů. Zámecké knihovny byly pečlivě evidovány a většinou i kvalitně katalogizovány a také byly dlouhodobě v péči KNM. O tom svědčí i obsah tohoto dílu č. 2 „Zámecké knihovny“ vydané nakladatelství Olms Weidmann, Hildesheim-Zürich-New York r. 1997. V době zahájení projektu spravovalo NM prostřednictvím oddělení zámeckých knihoven 341 knihoven a jejich fondy umístěné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – využito bylo celkem 184 zámeckých knihoven. Viz název dílu 2: „Schlossbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag“. Autor dr. Petr Mašek a další členové redakčního týmu měli k dispozici existující katalogy těchto historických knihovnických fondů, případně rukopisných sbírek. Podařilo se tak vytvořit reprezentativní přehled značné části zámeckých knihoven. Jednotlivé příspěvky poskytují informace o složení historického fondu těchto knihoven, často se zajímavým osudem, a to z hlediska jazykového, časového i tematického. Např. uveďme knihovnu v Českém Krumlově zpracovanou dr. J. Šimákovou. Celkový historický fond této knihovny představuje 42 583 svazků. Nalezneme zde vzácné tisky z 15. a 16. století, především v podobě děl antických autorů, tematicky tituly z oblasti filozofie aj. Dr. Šimáková věnovala též pozornost dalšímu unikátnímu fondu knihovny zámku Orlík rodiny šlechtického rodu Schwarzenberků, která mu byla v rámci restituce vydána. Většinu příspěvků vytvořil dr. P. Mašek. Předností publikace je i rozsáhlý pomocný aparát – přehled nejvýznamnějších pramenů spojených s těmito knihovnami. Publikace je též opatřena rejstříky:

jmenným a věcným. Jde vlastně o dosud nejrozsáhlejší soubor odborně zpracovaných, případně evidovaných fondů zámeckých knihoven, který byl dosud (tedy do r. 1997) na území ČR vydán. Odkaz minulosti zachycený mimo jiné i zmíněnou Příručkou historických německých knižních fondů v Evropě je kvalitní ukázkou hodnoty historických fondů i jednotlivých knih.

Zpracování

Odborná činnost projektu započala v roce 1992 a byla ukončena v roce 2000, vydáním posledního ze čtyř svazků HDHB (Díl 1/2). Na závěr se uskutečnila slavnostní akce, která se konala 11. 9. 2000 v prostorách Národní knihovny ČR, v Zrcadlové kapli. Za pořadatele - NK ČR - vystoupil ředitel dr. V. Balík, dále tvůrce projektu prof. B. Fabian a dr. W. Krull, generální tajemník Nadace Volkswagen, která financovala celý projekt částkou 10,6 milionů marek. Příručka je výsledkem kompetence, vytrvalosti a přesvědčivých schopností prof. B. Fabiana. Prof. Fabian ve svém projevu zhodnotil průběh a přínos této aktivity a její výsledky.

Díl č. 1 – první, ale poslední – dle data vydání

Díl 1/1 svazek HDHB in Tschechische Republik. Úvod napsal prof. dr. B. Fabian a pak následovala studie dr. R. Málka nazvaná „Bücher und Bibliotheken in Prag“. Vlastní sbírkovou část tvoří fondy Národní knihovny ČR (69 sbírkových historických souborů, rozdělených podle oborů - filozofie, náboženství, právo) a také knihovny významných osobností minulosti a dále knihovny Univerzity Karlovy v Praze. Rovněž i knihovna Akademie věd ČR a knihovny různých ústavů - např. astronomického a historického ústavu. Podívejme se blíže na několik muzejních a církevních knihoven z HDHB sv. 1/2 - díl 2, kde dostala prostor Knihovna Národního muzea, ale nalezneme zde i cenné a zajímavé církevní knihovny: viz Knihovna františkánského kláštera, dále Kostel a klášter Panny Marie Sněžné založený Karlem IV. r. 1347. V roce 1999 knihovna obsahovala 154 rukopisů a 116 inkunábulí. Nejstarší je tisk „Liber Bibliae Moralit von Petr Berchorius“ (Strassburg 1474). Na inkunábule je též bohatá i další církevní knihovna - Knihovna kláštera Augustiniánů u sv. Tomáše. Knihovna obsahuje mimo jiné 153 inkunábulí. Z osmdesátých let 15. století pochází 57 inkunábulí, jde o inkunábule z 19. evropských států - včetně Německa. Pozornost si zaslouží historické fondy Státního ústředního archivu Praha (nyní Národní archiv ČR), knihovna a archivní sbírky (došlo též ke změnám, zvláště přemístěním této důležité instituce do nového areálu na Praze 4, kde sídlí též Státní oblastní archiv

v Praze i Archiv hlavního města Praha). Rovněž nalezneme v této části registru historických fondů i např. Národní technické muzeum, Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, UMPRUM a Židovské muzeum v Praze.

Handbuch deutscher historischer Buchbestände Band 3

Tato část projektu je rozdělena do dvou částí: Čechy (Böhmen) – 30 knihovních fondů, Morava (Mähren) – 29 historických fondů. Úvod tvoří stať „Bibliotheken in Böhmen“ z pera dr. J. Vrchatky z KNM. Podívejme se blíže na několik příspěvků části projektu Čechy. Jde např. o historický fond Okresního muzea v Jindřichově Hradci. Historický fond muzea tvoří 460 rukopisů a 1 043 starých tisků a 3 206 titulů, regionálních tisků, rovněž jarmarečních písní v rozsahu 3 000 svazků. Německé písně představují 482 tisků. Jazykově dominují především díla tištěná v němčině, češtině a latinském jazyce. Historický fond v němčině tvoří 2 296 titulů. V části Čechy jde např. o několik vědeckých knihoven, především v pohraniční oblasti, též o muzejní knihovny např. v západočeské oblasti – Západočeské muzeum Plzeň, Mariánské Lázně, Františkovy Lázně a Karlovy Vary, rovněž muzea v Chebu, Okresní muzeum v Klatovech ze severu Čech aj. Z jižních Čech: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Muzeum Šumavy v Sušici muzeum aj. Nelze opomenout ani na staré tisky bohatou knihovnu Regionálního muzea v Teplicích, ani Muzeum Českého krasu se sídlem v Berouně. Rozhodně nezanedbatelný je podíl, který tvořily fondy umístěné a spravované archivy, především státní okresní archivy (dále jen zkratka SOA): např. SOA v Chebu, SOA v Praze – pobočka Křivoklát, SOA Kutná Hora, SOA v Liberci. Východní Čechy zastupoval SOA v Náchodě aj. Významnou součástí tvoří i církevní knihovny, především Biskupská knihovna v Litoměřicích, Knihovna kláštera premonstrátů v Teplé a Cisterciácké opatství ve Vyšším Brodu. Některé instituce uvedené v evidenci projektu HDHB již neexistují nebo již nevlastní – nespravují příslušné historické fondy, případně se přesunuly na nové působiště. Jako klasický příklad poslouží Státní oblastní archiv v Praze – pobočka Křivoklát. Po dlouholetém působení byla pobočka zrušena a fond přešel do Státního oblastního archivu umístěného na Praze 4. Druhá část dílu 3 HDHB uvádí studii „Bibliotheken in Mähren“ od dr. J. Vobra z MZK v Brně. Také v této části Handbuchi jsou zastoupeny vybrané knihovny s bohatými a historickými fondy. Jde především o příspěvek věnovaný MZK Brno – má tři části – univerzitní knihovnu, pedagogickou a technickou knihovnu. Rovněž důležitý je i fond Státní vědecké knihovny v Olomouci, který pečlivě zpracoval pro tento účel dr. V. Pumpřla. A také archivní knihovny: viz Archiv

města Brna, Moravský zemský archiv Brno, Zemský archiv Opava, pracoviště Olomouc, Zemský archiv Opava aj. Zbytek tvořily církevní knihovny se skutečně pestrým a bohatým zastoupením historických a vzácných fondů, a to nejen v německém jazyce, ale i např. v latině aj. Viz Knihovna jezuitského gymnázia v Brně, Knihovna kláštera dominikánů ve Znojmě i Knihovna piaristické koleje v Mikulově aj. Slezsko též zahrnuje výběr, můžeme říci, vhodně zvolených příspěvků. Značnou část tohoto souboru zpracoval dr. V. Pumprla. Především je možné uvést fond vědecké knihovny v Olomouci, který je skutečně bohatý na historické tisky, a to i v němčině vytištěné svazky, mezi nimi nalezneme i bohatý fond inkunábulí. Podíváme-li se blíže na tento příspěvek, pak bezesporu musíme konstatovat, že tento fond je klasickým dokladem bohatosti historických sbírek slezských knihoven, kde se prolínaly snahy různých osobností, ale i např. církevních řádů, které se zasloužily o jejich vytvoření a rozvoj. Rozhodně však je v celkovém souboru tohoto dílu jasně znát odborná působnost dr. V. Pumprly.

Závěr

Zmíněný projekt se uskutečnil ve zcela nových podmínkách pro odbornou zahraniční spolupráci, a to začátkem devadesátých let 20. století. Rozhodně bylo přínosem, že mezi státy zařazené do mezinárodního projektu HDHB in Europa se podařilo zařadit i výběr historických fondů s tituly tištěnými v němčině nebo německé provenience v knihovnách v ČR. K přednostem patřila především skutečnost, že náklady spojené se zpracováním (organizačním i redakčním) podpořily finance v podobě grantu, poskytnuté Nadací Volkswagen z Hannoveru. Přínosem pro projekt se stala skutečnost, že v čele hlavní redakce projektu HDHB působil prof. B. Fabian z Westfálské Univerzity v Münsteru, který patří k významným odborníkům s managerským přístupem k problematice. Další postup prokázal úspěšnou vzájemnou spolupráci mezi jednotlivými zpracovatelskými centry projektu: NK ČR, KNM – oddělení zámeckých knihoven, vedené tehdy dr. Z. Turkovou, a také MZK v Brně. Podařilo se shromáždit potřebné údaje a získat ke spolupráci řadu institucí s odpovídajícím historickým fondem, včetně dochovaných katalogů, a také samotné zpracovatele těchto fondů. V některých případech nebyli odborníci k dispozici nebo z hlediska pracovního zaneprázdnění, změn na příslušných pracovištích nemohli působit jako zpracovatelé příspěvků. A tak se hledalo řešení a podařilo se zapojit další kolegy a kolegyně, aby zpracovali tyto fondy.

Postupně se podařilo vytvořit texty jednotlivých svazků HDHB in Tschechische Republik – 3 díly/4 svazky. I tak se podařilo díky kvalitní, usilovné a čas-

to náročné činnosti týmu zpracovatelů (cca 100 odborníků) v rámci projektu HDHB získat často málo známé nebo i obsahově překvapivé informace o historii jednotlivých fondů a jejich struktuře. Jde skutečně o výrazný čin zaměřený nejen výhradně na odbornou stránku této aktivity, ale i na uchování kulturního dědictví v podobě historické literatury. Historické tisky nepodávají jen svědectví o svém literárním obsahu, o díle samém, ale i o tiskařské a výtvarné úrovni v příslušné době vzniku a také o jejich lokalitách. Nelze opomenout ani zajímavé a tematicky vyhraněné historické fondy z oblasti lázeňských měst v západních a severních Čechách s řadou titulů v knihovnách příslušných městských muzeí, které poskytují cenné a v mnohém unikátní informace o tamním lázeňství a jeho historii. Z hlediska církevních historických fondů je možné uvést např. fondy, které byly uloženy v klášteře Zlatá koruna a též ve Vyšším Brodě (tyto fondy v době zpracování projektu HDHB spravovala SVK v Českých Budějovicích). Významný je i příspěvek věnovaný Biskupské knihovně v Litoměřicích, fondu církevní knihovny v Teplé.

Podářilo se tak vytvořit zajímavou registraci historických fondů umístěných v knihovnách různých institucí od zámeckých knihoven přes knihovny církevní - farní a klášterní, státní archivy až po knihovny vysokých škol. Postupně vznikl důležitý a zajímavý soubor, který má svoji informační hodnotu jak pro odborníky, tak i zájemce o staré tisky, a to nejen v němčině. Podářilo se zpracovat i tyto historické celky i z hlediska zastoupení tisků i v jiných jazycích než němčině, především latině, řečtině, ale i češtině, angličtině, francouzštině aj. Ovšem pozornost byla věnována i rukopisům. Celkově je možné kladně hodnotit tento mezinárodní projekt, který přinesl kvalitní a odborně hodnotné výsledky, a to nejen v České republice, ale i v dalších státech. V mnohém je možné brát zřetel na skutečnost, že v nedávné minulosti i současnosti dochází ke změnám v uložení, ale i vlastnictví zmíněných tematických historických fondů. Zvláště s přihlédnutím na fondy, které byly např. vydány v rámci restitučních zákonů. Jde hlavně o knihovní fondy církevních řádů, ale i soukromých knihoven např. různých šlechtických rodů žijících na území tehdejšího Rakouska-Uherska. Tato část projektu je i zdrojem informací o restitučním procesu v České republice, včetně údajů v podobě dat, kdy byla tato část majetku vrácena. Viz např. zámecká knihovna na Orlíku předána rodu Schwarzenbergů v roce 1991, Červené Pečky předány rodině baronů Hrubých z Jelení roku 1992 aj.

Literatura a zdroje:

- HJ. Projekt Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa v České republice ukončen. Čtenář 52/2000/č. 10, s. 281–282.
- V. FALTYSOVÁ, V. STREIT: K mezinárodnímu projektu Handbuch deutscher historischer Buchbestände. Národní knihovna. Roč. 5, č. 2 (1994), s. 146–151.